

16. YÜZYIL OSMANLI SARAYLARINDA AZERBAJCANLI HATTAT VE KATIPLER *

Bilal DEDEYEV **

Öz

Safevi Devleti'nin (1501-1736) kurulmasından sonra Azerbaycan bölgesi ile Osmanlı Devleti arasında eskiden var olan sosyo-kültürel ilişkiler farklı boyutta devam etmiştir. 16. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda yazı ve kitap kültürüne çok büyük önem verildiği için, bu işleri yapan katip ve hattatlara da ciddi ihtiyaç duyulmuştur. Bu devirde sanatta kendini ispat etmiş meşhur Azerbaycanlı hattat ve katiplere Osmanlı Devleti'nde büyük saygı ve rağbet gösterildiği, devlet tarafından onların planlı bir şekilde ülkeye getirildiği bilinmektedir. Azerbaycan'dan Osmanlı Devleti'ne gelen hattat ve katipler, 16. yüzyıl Osmanlısında Şeyh Hamdullah ekolünden başka özellikle talik ve divani yazıda ayrı bir ekol tesis etmişlerdir. Osmanlı saraylarında hizmete alınan Azerbaycanlı hattatların hemen hemen hepsi, hat sanatının sırlarını kendi vatanları olan Azerbaycan'da öğrenmişlerdir. Makalede, Osmanlı saraylarına alınmış 29 Azerbaycanlı hattat ve katip hakkında bilgi verilecektir. Bu Azerbaycanlı sanatkarlar, sarayın resmi yazı işleri ile uğraşmanın yanı sıra çok sayıda levha yazıları ve değerli eserlerin istinsahında (çoğaltınmasında) önemli rol oynamışlardır.

Anahtar kelimeler: Hat Sanatı, Azerbaycanlı hattatlar, Osmanlı, Zahireddin Erdebili, Hacı Muhammed Tebrizi, Mahfi Gilani, Muzaffer Ali Şirvani, Muhammed Rıza Tebrizi.

XVIth CENTURY AZERBAIJANI CALLIGRAPHERS AND CLERKS IN THE OTTOMAN PALACES

Abstract

After the formation of the Safavids state (1501-1736) the former socio-cultural relations between Azerbaijan and the Ottoman continued in different dimensions. The calligraphers and clerks were needed seriously in the Ottoman because writing and book culture were highly paid attention in the XVIth century. It is known that Azerbaijani calligraphers and clerks who proved himself in this art were highly respected and demanded in the Ottoman and the Empire brought them into the country plannedly. Together with Sheykh Hamdullah school the calligraphers and clerks moved from Azerbaijan to the Ottoman in the XVIth century formed schools with other characteristics especially in talik and divani. Almost all Azerbaijani calligraphers accepted to the Ottoman palaces learned the secrets of calligraphic in their native country Azerbaijan. The article will give information about 29 Azerbaijani clerks and calligraphers accepted to the Ottoman Palaces. They took part not only in official writing but also in multiplying the plate writings and valued works.

Key words: Art of calligraphy, Azerbaijani calligraphers, Ottoman, Zahireddin Ardebili, Haji Mohammed Tabrizi, Mahfi Gilani, Muzaffer Ali Shirvani, Mohammed Rıza Tabrizi.

---

* Makalenin Geliş Tarihi: 30.11.2016, Kabul Tarihi: 24.01.2017.

** Doç.Dr., Bakü Mühendislik Üniversitesi, Bakü/Azerbaycan, bdedeyev@qu.edu.az, Mobil:+994505182805

1. Giriş

15. yüzyılın sonları ve 16. yüzyılda Osmanlı toplumunda Azerbaycanlı bilim ve kültür adamlarına büyük saygı ve rağbet gösterildiği ve devlet tarafından onların planlı bir şekilde ülkeye getirildikleri bilinmektedir (Kastamonlu Latifi, 1314: 289-290; Aşık Çelebi, 1994: 866-867; Gelibolulu, 1994: 142; Müstakimzade, 2000: 376b; Смирнов, 1892: 458; Rehber Dergisi, 1324/1906: 13). Böyle değerli şahıslar içerisinde Azerbaycanlı hattat ve katipler de bulunmaktadır.

Genel olarak yazı ve kitap kültüründe bu alanın ayrılmaz bir parçası olan hattatlığın kendine özgü yeri vardır. Hat ve kitap yazmanın bir sanat olarak gelişmesinde hiç şüphesiz öncelikle Kur'an-ı Kerim'in güzel hatla yazılmasının ve kitap haline getirilmesinin rolü büyüktür. Böylece, hat ve kitap sanatı tüm Müslüman dünyasında olduğu gibi, aynı zamanda Azerbaycan'da da 7. yüzyıldan beri birbirine bağlı olan sanat türleri olarak gelişmiştir. Geç Ortaçağ'da Merağa, Tebriz, Sultaniye, Nahçıvan, Şamahı, Gence, Erdebil gibi Azerbaycan şehirlerinin yanı sıra Tebriz başkentli Karakoyunlu (1410-1468), Akkoyunlu (1468-1501) ve Safevi (1501-1736) devletlerinin sınırları içinde kalan Şiraz, İsfahan, Gilan, Horasan ve Meşhed'de faaliyet göstermiş darülrüşad ve medreselerde hat ve ona paralel olarak diğer güzel sanatların da incelikleri incelenmiş, öğretilmiş ve dünyaca ünlü hattatlar yetiştirilmiştir (Adilov, 2009: 62-80; Musalı, 2012: 364-366; Musalı, 2016: 76).

16. yüzyılda dünyanın en güçlü devleti olan Osmanlı İmparatorluğu'nda yazı ve kitap kültürüne çok büyük önem verilmiştir. Osmanlı'da saray sanatkarlarının bulunduğu Ehl-i Hiref teşkilatında "Cema'at-i katiban-ı kütüb" (Uzunçarşılı, 1986: 23-28; Kazan, 1999:; Kazan, 2004: 214-225; Yaman, 2006: 6-7) ile divan, maliye, hazine ve defterdar katiplerinin yer aldığı "katiplik müesseseleri" (Ahıskalı, 1991:) faaliyet göstermiştir. Ayrıca, Saray'a bağlı olan "Şehnameciler" ve diğer başka kurumlarda da hattat ve katipler yer almışlardır. Burada genel olarak bakıldığında Arapça "ketebe" kökünden alınan ve yazan anlamına gelen katipler, yani kitap yazanların, bir diğer ifadeyle hattatların yer aldığı bölükler faaliyet göstermiştir. Devlette güzel yazı ve kitaba olduğu gibi, bu işleri başarıyla yapan uzmana, yani katip ve hattatlara da ciddi ihtiyaç duyulmuştur. Dolayısıyla Türk kaynaklarında Acem diyarı olarak adlandırılan Akkoyunlu ve Safevi devletlerinin kuruluş ve gelişiminde önemli payı olan Azerbaycan ve İran bölgesinden sanatta kendini ispat etmiş meşhur hattatlar planlı bir şekilde Osmanlı Devleti'ne getirilmeye başlanmıştır. Böylece, Şeyh Hamdullah mektebinden başka Osmanlı Devleti'ne Azerbaycan'dan gelen, özellikle talik ve divani yazı yazan hattalar zamanla ayrı bir mekteb tesis etmişlerdir (Uzunçarşılı, 1998: 615; Kazan, 2004: 221). Bu yüzden burada yer verilen hattat ve katiplere birer Azerbaycan devletleri olan Akkoyunlu ve Safevi Devleti'nde yetişmiş olmaları hasebiyle, Türk, Fars, Arap ve diğer milletlere ayırmaksızın onlara "Azerbaycanlı" sanatkarlar olarak yer verilmiştir.

16. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde çalışan Azerbaycanlı hattat ve katiplerin bir bölümü Sultan Bayezid (1481-1512) dönemine rastgelse de, bir kısmı da 1514 yılında meydana gelen Çaldıran Savaşı'ndan sonra Yavuz Sultan Selim (1512-1520) tarafından Tebriz'den İstanbul'a getirilen sanatkarlar olmuştur. Ayrıca bazılarının Kanuni Sultan Süleyman'ın (1520-1566) Safevi seferleri sırasında, bazılarının ise, Sultan III. Murad (1574-1595) ve Sultan III. Mehmed (1595-1603) dönemlerinde Azerbaycan'da varolan Osmanlı hakimiyeti zamanında Tebriz ve çevre bölgelerden alınıp götürüldükleri söylenebilir.

16. yüzyılda Osmanlı sarayları ve devlet kurumlarında çalışan Azerbaycanlı hattat ve katiplerin bazıları dışında (Dedeyev, 2013: 185-202) bilinen derli toplu bir araştırma yapılmamıştır. Bu sanatkarlar hakkında bilgi edinmek için elbette ilk başvurulacak kaynaklar Osmanlı kaynaklarıdır. Bunların içinde, yayımlanmış arşiv belgeleri olarak, 23 Mart-12 Nisan 1515 tarihli Sultan I. Selim'in Amasya'da yazdırdığı Tebriz'den İstanbul'a götürülen bilim ve sanat adamlarının listesinin tutulduğu Taksimât Defteri, Kanuni Sultan Süleyman dönemine ait 1526, 1546 ve 1557 yıllarında Osmanlı saray sanatkarlarına (Ehl-i Hiref'e) verilen yevmiye-maaş defterleri ile 1556 yılının Ramazan Bayramı'nda saray sanatkarlarının Sultan'a verdiği hediyeleri ve bunlara karşılık Sultan'ın dağıttığı en'am-ödülleri defteri özel olarak belirtilmelidir. Bunlardan başka öncelikle Osmanlı tarihçileri Gelibolulu Mustafa Ali'nin (ö.1600) *Menakıb-ı Hünerveran*, Nefeszade İbrahim Efendi'nin (ö. 1650) *Gülzar-ı Savab*, Suyolcuzaade Mehmed Necib'in (ö.1758) *Devha-tül-Küttab*, Müstakimzade Süleyman Efendi'nin (ö.1787) *Tühfe-i Hattatin* ile Mirza Habib Efendi'nin (ö.1891) Osmanlı ve Acem (Azerbaycan ve İran) hattatları hakkında yazdığı *Hat ve Hattatan* gibi, hattatlara özel eserleri ve 16-17. yüzyıllar Osmanlı müelliflerinden Taşköprizade Ahmed Efendi (ö. 1561), Aşık Çelebi (ö.1572), Ahdi Bağdadi (ö.1593), Mecdi Efendi (ö.1591), Beyani (ö.1597), Kınalızade Hasan Çelebi (ö. 1604), Muhyi-yi Gülşeni (ö.1605), Nevizade Atai (ö. 1635), İbrahim Peçevi (ö.1650) ile son dönem Osmanlı ilim adamları Şemseddin Sami (ö. 1904), Mehmed Süreyya (ö.1909) ve Bursalı Mehmed Tahir'in (ö.1925) eserlerinden yararlanılmıştır. Aynı zamanda konumuzla ilgili yazılan kitap ve makalelerden de faydalanılmıştır.

2. Sultan Ali

II. Bayezid döneminde Osmanlı saraylarında hizmet etmiş Tebrizli hattatlardan biri olarak bilinmektedir. 1526 yılı ehli hiref defterini inceleyen İsmail Hakkı Uzunçarşılı, makalesinin bir yerinde Sultan Ali'yi Azerbaycan'dan getirilmiş hattat olarak tanıtır (Uzunçarşılı 1986: 24). Türkiyeli sanat tarihçisi Hilal Kazan, Osmanlı arşiv belgelerine istinaden 1504 yılı Aralık ayında Sultan Bayezid tarafından ödüllendirilmesini esas alarak, Sultan Ali'nin bu tarihten önce Tebriz'den İstanbul'a geldiğini bildirir. Kazan, aynı zamanda Osmanlı Devleti'ndeki bir geleneğe binaen,

telif ücreti olarak yüksek miktar olan 5 bin akçe ve ilaveten bir samur kürklü hırkanın Sultan Ali'ye verilmesinden onun ilim ve irfan sahibi bir alim olduğunu belirterek 1511 yılına kadar Sultan Ali'ye yaptığı işlere göre çeşitli tarihlerde toplamda 56 bin akçe ile 10 adet kürklü hırkanın ödül olarak verildiğini de aktarmaktadır. Burada dikkatimizi çeken ilginç nokta, Kazan'ın bu bilgilerden sonra, anlattığı hattat alim Sultan Ali'yi, Çaldıran Savaşı'ndan sonra Tebriz'den getirilen ve esas mesleği basmacılık olan Sultan Ali Basmagirle karıştırmış olmasıdır. Ayrıca, 1526 tarihli ehli hiref defterinde onun Tebriz'den getirildiği bilgisinin kaydedildiğini örnek göstererek böyle bir kanaate varmıştır (Kazan, 2007: 150). Oysa, sözü edilen bu kaynakta Sultan Ali Basmagir'in adının önünde, onun Sultan I. Selim tarafından Tebriz'den Amasya'ya sürgün edildiği ve oradan da İstanbul'a gönderildiği açık bir şekilde bildirilmektedir (Uzunçarşılı, 1986: 64). Ayrıca 23 Mart-12 Nisan 1515 tarihli Sultan I. Selim'in Amasya'da yazdırdığı Tebriz'den İstanbul'a götürülenler listesinin tutulduğu Taksimat Defteri'nde de ulufe alanlar arasında Sultan Ali Basmagir'in adı da vardır (Arslan, 2001: 332). Bütün bu açıklamalardan sonra anlaşılıyor ki, adları aynı olan bu şahıslar aslında farklı kişilerdir. Dolayısıyla hattat Sultan Ali'nin, 1501 yılında Safevi Devleti'nin kurulmasından sonra Osmanlı Devleti'ne gittiği tahmin edilebilir. Sultan Bayezid tarafından yüksek miktarda parayla ödüllendirilmesi, onun üst düzey bir hattat olduğunu ve bununla beraber Akkoyunlu Devleti'nde de hattat olarak çalıştığının kanıtıdır. Osmanlı Sultanı'ndan aldığı ödüller değerli işler ortaya koyduğunun bir göstergesi olsa da, şimdilik günümüze ulaşan eserine raslayamadık.

3. Seyyid Murteza

Hakkında şimdilik tek bilgiye Taşköprizade'nin eserinde rastlanmaktadır. Abdülmüttalip ile ilgili maddede babası Seyyid Murteza'nın "şerif" olup Hz. Hasan'ın soyundan olduğu ve ailesi ile birlikte Acem'den Rum'a geldikleri belirtilmektedir. Çok tanınmış hattat ve katip olarak nitelendirilen Seyyid Murteza'nın, Kuran-ı Kerim istinsahında meşhur olduğu bilinmektedir. Anlaşılan o ki, Safevi Devleti'nin kurulmasından sonra Osmanlı Devleti'ne yerleşmiştir. Çünkü, bu dönem Şii-Safevi politikasına karşı olan bir çok Sunni alimin ülkeyi terk etmek zorunda kaldığı bilinmektedir (Bulut, 2015: 15-30). İlahiyatçı alim ve katip olan Seyyid Murteza, muhtemelen 16. yüzyılın ilk çeyreğinde II. Bayezid döneminde Osmanlı Devleti'nde Nakibüleşraflık görevine atanmıştır. Vefat tarihi tam olarak bildirilmese de, kendisi gibi hüsnühat sahibi olan, fakat katiplik yapmadığı anlaşılan oğlu Abdülmuttalib'in ise, h.950 (1543/44) yılında vefat ettiği kaydedilmektedir (Taşköprizade, 1985: 321-322; Heiderizade, 1998: 241). Seyyid Muteza'nın bize kadar gelen her hangi bir eserine ulaşamadık.

4. Katip Abdurrahim

Adı Abdurrahim, görevi katip olarak 1526 yılı ehli hiref defterinde geçmektedir. Kemal adında babasının Fatih Sultan Mehmed döneminde Acem'den, yani

Akkoyunlu Devleti'nden gelerek sarayda Fatih Sultan Mehmed'in hassa katibi olarak çalışmıştır. Buradan Abdurrahim'in hattatlığı babasından öğrendiği anlaşılmaktadır. 29 Mart 1523 tarihli ruznâme-maaş defterinde de adının geçtiği görülmektedir. Günlük mevacibi 10,5 akçe olmuştur (Uzunçarşılı, 1986: 27). Ayrıca 1546 ehl-i hiref yevmiye defterinin “cemaati katiban-ı kutub” bölümünde günlük maaşı 12 akçe olan Abdurrahim bin Abdullah adında başka bir hattatın ismi geçmektedir (Yaman, 2008: 502). Babalarının isimleri farklı yazılsa da, sanat tarihçisi Hilal Kazan bu iki hattatı aynı şahıs olarak kaleme almıştır (Kazan, 2007: 154). Katip Abdurrahim'in her hangi bir eserinin olduğu bilgisine ulaşamadık.

5. Ali Muzaffer

Ali Muzaffer aslen Horasanlıdır. Hattatlık sanatında usta olmuştur. Eskiden Akkoyunlu ve Safevi devletlerine hizmet etmiştir. Sultan I. Selim döneminde Osmanlı Devleti'ne giden sanatkarlardandır. Osmanlı kaynaklarına göre, Sultan I. Selim'in Farsça şiirlerini düzgün yazıya o aktarmıştır. Şimdilik günümüze ulaşan başka eserlerine raslayamadık. Ölüm tarihi h. 911 (1506/07) olarak gösterilse de, Sultan I. Selim zamanında da yaşadığına göre, onun 1512 yılından sonra vefat ettiği tahmin edilebilir (Habib Efendi, 1306: 227; Şemseddin Sami, 1996: 3178).

6. Nebati

Aslen Kaçarların Akçakoyunlu aşiretinden olduğu anlaşılmaktadır. Aşık Çelebi “kelimatından tasavvufa çalışmış sofi, belki hurufi olmak fehmi olunur” demekle, onun şiirlerinin “şahi güne” (Safevilerden yana) olduğunu da kastetmektedir. Buradan onun önceleri Akkoyunlu ve sonra da Safevi Devleti'nde yaşadığı tahmin edilebilir (Musalı, 2009: 244; Ördek, 2014:). 15 yıl Macarlara esir olduktan sonra h.930 (1523/24) yılında kurtularak Niğbolu'ya gelmiş ve burada bir müddet “iskele katibi” görevinde çalışmıştır. Bundan sonraki hayatı hakkında bilgi bulunmamaktadır. Aşık Çelebi, bizzat onun divanının tamamını ve manzum ve mansur destanlarını gördüğünü bildirmektedir (Aşık Çelebi, 1994: 446).

7. Zahirreddin Zahiri Kebir Erdebili

Azerbaycan'da daha çok Zahiri Kebir olarak bilinen, Zahirreddin Erdebili'nin babasının adı Üveystir. Kendisi Akkoyunlu ve Safevi Devleti'nde uzun süre kadılık yaptığı için ona Kadızade de denilmiştir. Müstakimzade'nin yazdığına göre, Zahiri Kebir, hüsnühattı Akkoyunlu Devleti'ne uzun yıllar hizmet etmiş İdris Bidlisi'den öğrenmiştir. Çaldıran Savaşı'ndan sonra Sultan I. Selim tarafından başka bir tanınmış Azerbaycanlı alim Şah Kasım'la birlikte Tebriz'den İstanbul'a götürülmüştür. 1515 yılı Amasya Taksimat Defteri'nde adı listenin birinci sırasında “Şeyh-i Kebir-şehir kadısının oğlu” şeklinde yazılmıştır. Bu listede kendisinden başka adı yazılmayan eşi ile Şemseddin Muhammed ve Eburza adında iki oğlu da belirtilmiştir (Arslan, 2001:

325; Müstakim-zade, 1928: 368-369; Terbiyyet, 1987: 415). Nişancı Mehmed Paşa'nın yazdığına göre ise, Osmanlı Devleti'nde ona günlük 80 akçe ulufe-maaş verilmiştir (Nişancı Mehmed Paşa, 1983: 229). Bazı kaynaklar Zahirreddin'in "Latifi" mahlasını kullandığını yazmışlardır (Terbiyyet, 1987: 191; Dayhim 1367: 114). Osmanlı tarihçisi Peçevi, Latifi'den bahsederken: "Mevlana Zahirreddin Erdebili temkinli, güzel ve anlaşılır konuşma yeteneğine ve güzel hatta sahip biriydi" cümlesini kullanmıştır (İbrahim Peçevi, 1980: 50).

Latifi Zahirreddin Erdebili, Sultan I. Selim'le birlikte Mısır seferinde yer aldığı için, ondan görmüş olduğu ihtirama mukabil onun hayatını konu alan Farsça *Gazavati Sultan Selim* adlı tarihi bir eser de yazmıştır (Nesirov, 2011: 129-130). Ayrıca *Tarihi ibn Halkani* olarak bilinen *Vefayatül-eyan* eserini Arapça'dan Farsça'ya tercüme de etmiştir. Yazar bu eserin ikinci cildini Sultan I. Selim'in vefatının ardından, 1522 yılında bitirebilmiştir. Muhammed Dahyim'e göre Sultan I. Selim, Arap ülkelerini fethettikten sonra, komşu ülkelere gönderdiği zafernâmelerini yazı hattı güzel olduğu için Latifi'ye yazdırmıştır (Müstakim-zade, 1928: 369; Dayhim, 1367: 114-115).

1523 yılında Mısır'ın mühafazası görevine atanan Ahmet Paşa ile birlikte Zahiri Kebir de Mısır'a gönderilmiştir. Osmanlı Devleti'ne ihanet eden Ahmet Paşa'nın yanında olduğu için yakalanarak 1524 yılında öldürülmüştür (İbrahim Peçevi, 1980: 50; Habib Efendi, 1306: 62-63; Dayhim, 1367: 115).

8. Muhammed Handan

Elimizdeki kaynaklarda hakkında çok az bilgi bulunan Muhammed Handan, ilk yazı derslerini bir süre Timur Devleti'nin (1370-1507) hükümdarlarından biri olan Hüseyin Baykara'nın (1470-1506) yanında da çalışmış Meşhedli Sultan Ali'den (ö. 1520) almıştır (Gelibolulu 1926: 36). Osmanlı Devleti'ne gelerek Amasya'da ikamet etmiş ve orada yazının sırlarını Hamdullah Efendi'den (ö. 1520) öğrenmiştir. Nestalik yazısı o kadar güzelmiş ki, üstadınınkinden farkedilmezmiş (Suyolcuzade, 1942: 46). Aslen Buharalı olan tanınmış Osmanlı hattatı Şeyh Hamdullah Efendi ise, II. Bayezid'in tahta çıkışından sonra Amasya'dan İstanbul'a davet edilerek orada hizmetini devam ettirmişti (Ülker, 1987: 19; Serin, 1997: 449-450; Alparslan, 1999: 34-39). Buradan anlaşılabilir ki, Muhammed Handan 15. yüzyılın 80'li yıllarında, Amasya'ya, sonra da üstadı ile birlikte İstanbul'a taşınmıştır. Aşağıda hakkında bilgi verilecek hattat müzehhib Mevlana Yari Şirazi onun yetiştirmesi olmuştur.

9. Şah Kasım

Azerbaycanlı ünlü bilim adamı ve hattat Şah Kasım aslen Tebrizlidir. Azerbaycan alimlerinden olan Şeyh Mahdumi'nin oğludur. Sultan I. Selim Tebriz'de olduğu vakitte Halimi Çelebi'nin tavsiyesiyle İstanbul'a gönderilen kafiyeyle alınmıştır. İlk olarak 40,

İstanbul'a geldikten sonra ise, ona günlük 50 akçe maaş bağlanmıştır. Kanuni Sultan Süleyman'ın cülüsüne mütaakiben mevacibi günlük 70'e, İrakeyn seferinden sonra da 100 akçeye çıkarılmıştır. Kanuni Sultan Süleyman döneminde Osmanlı Devleti'nin tarihini yazmaya başlamış, bazı bölümlerini yazıp Sultana sunmuş olsa da, vefat ettiği için eseri tamamlayamamıştır (Aşık Çelebi, 1994: 791-792; Mecdi, 1989: 454-455; İbrahim Peçevi, 1980: 50; Nişancı Mehmed Paşa, 1983: 229; Müstakim-zade, 2000: 279b; Habib Efendi, 1306: 62, 84; Terbiyyet, 1987: 415; Hikmet, 2013: 373-374; Musayeva, 2010: 15-16). Ayrıca Kanuni hakkında Şemailname isimli bir eser dahi yazmıştır (Musalı, 2009: 308). Şah Kasım, döneminin tanınmış âlimlerinden olup, hoş sohbetli ve temiz niyetli, güzel hattı olan ve imla kurallarına dikkat eden bir şâir olarak tanınmıştır. Muhyî-i Gülşeni'nin belirttiğine göre, Gülşeni tarikatına bağlı olan Şah Kasım'ın çok hızlı yazı yazma yeteneği olmuştur (Muhyi-i Gülşeni, 2014: 256).

Oğlu Ali Çelebi (ö. h.969/1561-62) ile yakinen arkadaş olan Aşık Çelebi'ye göre h. 946 (1539/40) yılında İstanbul'da vefat etmiştir (Aşık Çelebi, 1994: 792-794). Ayrıca, onun ölüm tarihini Terbiyyet h.948 (1541/42), diğer Osmanlı kaynakları ise, h.949 (1542/43) olarak belirtmektedir (Mecdi, 1989: 455; Müstakim-zade, 2000: 279b; Müstakim-zade, 1928: 366).

10. Fethullah Arifi Çelebi

Osmanlı Devleti'nde ilk kez resmi şahnâmecî görevine atanan hem Türkçe hem de Farsça şiirlerini Arifi mahlasıyla yazan Azerbaycanlı şâir, hattat, nakkaş ve tarihçi alimdir. 16. yüzyıl Osmanlı kaynaklarında ünlü Halvetî şeyhlerinden İbrahim Gülşeni'nin (ö. 1534) torunu olduğu belirtilmektedir (Ahdi Bağdadi, 2009: 558; Aşık Çelebi, 1994: 214; Atai 1989: 31; Mehmed Cemaledin, 2003: 50). 1547 yılında Osmanlı Devleti'ne sığınan Safevi Devleti'ne isyan etmiş Şirvan Beylerbeyi Elkas Mirza'nın kısa bir süre "nişancı" olmuştur (Ahdi Bağdadi, 2009: 558; Aşık Çelebi, 1994: 214; Gelibolulu, 1994: 238; Atai 1989: 31; Mehmed Süreyya, 1996: 523; Aliyev, 1995: 55). Bu olayla ilgili Vüsale Musalı ve Banu Mahir ise, Knalızade'ye istinaden Arifi'nin Elkas Mirza ile birlikte 1547 yılında Şirvan'dan geldiğini belirtmişlerdir (Musalı, 2009: 105; Musalı, 2011: 55-56; Mahir, 2012: 55, 101). Tahsin Yazıcı, Fethullah Arifi Çelebi hakkında hazırladığı ansiklopedi maddesinde onun adına ilk defa, 31 Ekim 1545 tarihli bir Osmanlı arşiv belgesinde rastladığını bildirmektedir (Yazıcı, 1991: 371-372). Ancak, elimizdeki iki tarihi belge ve bazı tarihi olaylar onun Çaldıran Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti'ne götürülen Tebriz kafilesinin içinde yer aldığını göstermektedir (Arslan, 2001: 332; Genç, 2011: 33; Dedeyev, 2014: 158-159; Dedeyev, 2015: 166-167). Ayrıca, Mustafa Ali de, *Künhul-Ahbâr* eserinde Osmanlı Devleti'nde şahnâmecilik geleneğinin kurumsallaşmasından bahsederken "Eğerçi ki, Sultan Selim Han zamanında ahsen-i mevcud Mevlana Arif nam nazm-ı maarif şuhur-i Şeh-nâme guyi taayyün olunmuşdı. Mısır'da asude

Şeyh İbrahim Gülşeni'nin Cevahir-zadesi idi" (Gerçi, 2000: 631) diyerek onun Sultan Selim zamanından Osmanlı'da yaşadığını bir daha kanıtlamaktadır. Onun Kanuni dönemindeki ilk görevi ise, Safevi Devleti ile yazışmalarda divan katipliği olmuştur (Aşık Çelebi, 1994: 558; Gelibolulu, 1994: 238). Divani ve talik yazısında hattat (Atai 1989: 31) ve nakkaş olan Fethullah Arifi'nin Farsça yazmaya başladığı *Şehnâme-i Al-i Osmani* eseri 30 bin beyte ulaştığında onun 25 akçelik günlük kazancı 70 akçeye çıkartılır ve kitabın minyatür desenlerle dizayn edilebilmesi için evinde "nakkaşhane" (imalathane) açılmasına izin verilir. Ocak 1553-Ekim 1556 yılları arasını kapsayan bir arşiv belgesinde "İhracat-ı Şehnâme-i Hassa" başlığı altında geçen bilgilerden anlaşılıyor ki, bu imalathanede Fethullah Arifi'nin yönetimi altında 15 nakkaş (ressam), 32 katip (hattat) ve 1 mücellid (kitap ciltleyen) çalışmıştır (Aşık Çelebi, 1994: 558; Gelibolulu, 1994: 238; Barkan, 1979: 69; Kazan, 2010: 118-119). Onun 1558 yılında tamamen bitirdiği ve en önemli eseri olan Şehname-i Al-i Osman-i beş ciltten oluşmaktadır (Adıgüzel Toprak, 2007: 6; Tekin, 2012: 168-169). Ayrıca Fethullah Arifi'nin, *Vaka-i Sultan Bayezid maa Selim Han* ve *Fütuhat-ı Cemile* adında iki eseri ve aynı zamanda daha gün yüzüne çıkarılmayan, fakat kaynaklarda adı geçen Farsça ve Türkçe eserlerinin de olduğu belirtilmektedir (Muhyi-i Gülşeni, 2014: 256; Gelibolulu, 1994: 238; Bursalı Mehmed Tahir, 1342: 116-117; Yazıcı, 1991: 372; Ebrahimi, 1991: 17).

1559 yılına kadar şahnameci olarak çalışan Fethullah Arifi Çelebi, işinden ayrılarak Mısır'a gitmiş, üç yıl sonra h.969 (1561/62) yılında orada vefat etmiş ve dedesi İbrahim Gülşeni'nin Tekkesi'nde defnolunmuştur (Ahdi Bağdadi, 2009: 214; Aşık Çelebi, 1994: 558; Atai, 1989: 31; Bursalı Mehmed Tahir, 1342: 116-117; Yazıcı, 1991: 372). Mehmed Cemaleddin ve çağdaş Türk Edebiyatı tarihçisi Musayeva onu Hüseyin Arifi Çelebi (Kastamonlu Latifi, 1314: 235) ile karıştırarak, ölüm tarihini h.960 (1552/53) yılı gibi göstermişlerdir (Mehmed Cemaleddin, 2003: 50; Musayeva, 2013: 78).

11. Ali bin Emir Bey Şirvani

Şehnâmeci Fethullah Arifi Çelebi'nin yanında çalışan hattatlardan biri de Ali bin Emir Bey Şirvani olmuştur. O, 1558 yılı Haziran sonu-Temmuz başında tamamlanmış Fethullah Arifi'nin en meşhur eseri *Şehnâme-i Al-i Osman-i*'nin V. cildi olan *Süleymannâme*'yi hazırlayan hattat olmuştur (Bkz. resim 1). Topkapı Sarayı Hazine 1517'de bulunan bu eser, her varakta dört sütun ve on beş satır nestalik hattı ile yazılmış 617 varaktan oluşmaktadır (Müstakim-zade, 1928: 169; Kazan, 2007: 56; Adıgüzel Toprak, 2007: 6; Çelik, 2009: 25; Tekin, 2012: 169).

12. Mir Hubi-i Hüseyini

Tam adı Ebu Turab el Hasani el Hüseyini Hubi-i Şirazi'dir. Şiraz hat ekolünün yetiştirdiği Mir Hubi-i Hüseyini olarak da tanınan bu hattat (Uzunçarşılı, onu Hoylu

Mir Seyyid Hüseyin olarak belirtmiştir. 1998: 615-616) Safevi Devleti'nin önemli hattatlarından biri olan Meşhedli Sultan Ali'nin bizzat talebesi olmasa da, onun kendi hazırladığı kalemını elde ederek ve aynı zamanda onun yazılarına bakarak mezarı başında onun yazı üslubunu öğrenmiştir. İstanbul'a gelerek Fethullah Arifi'nin şahnâmeciler gurubuna katılmıştır. Fethullah Arifi'nin yazmış olduğu ve halihazırda Topkapı Sarayı Müzesi'nin kütüphanesinde 1592 numarada muhafaza edilen *Fütuhât-ı Cemile* adlı eseri, h.964 yılı Ramazan sonlarında (1557 yılı Temmuz sonları) Mir Hubi-i Hüseyin tarafından istinsah edilmiştir (Gelibolulu, 1926: 39; Cunbur, 1968: 136; Yazıcı, 1991: 372; Ebrahimi, 1991: 28; Çelik, 2009: 20). Bu eserin ilk ve son sayfası için resim 2'ye bakabilirsiniz.

13. Mir Honi

Mir Honi'nin üstadları, önce Meşhedli Sultan Ali, daha sonra ise, Herat ekolünün yetiştirdiği ünlü hattat Mir Ali'nin öğrencilerinden biri olan Seyyid Ahmed (Nefeszade, 2004: 78-80) olmuştur. Yetişmiş bir hattat olarak Meşhed'den Şama, sonra da İstanbul'a gelmiştir. İsmi "Molla Kani" olarak zikreden Mustafa Ali'ye göre, "Kuru ekmeği yeter bulup fazlasını istemeyen [...] belki ölmeyecek kadar yeyip içme derecesindeki zahitlik ve haramdan kaçış azığıyla yararlanan derviş meşrepli ve övülmeye değer kimse" olmuştur. Kanuni'nin fermanıya Osmanlı hanedanının kitabını hazırlamak için kurulan "şahnâmeciler" gurubunda hattat olarak işe alınmıştır (Gelibolulu, 1926: Habib Efendi, 1306: 196; Heiderizadeh, 1998: 241). Mir Honi bir müddet Azerbaycanlı şahnâmeci Fethullah Arifi Çelebi'nin yanında da çalışmıştır (Dedeyev, 2014: 159).

14. Eflatun Şirvani

Osmanlı Devleti'nde Fethullah Arifi Çelebi'den sonra onun yerine geçen ve bu görevi resmi olarak icra eden ikinci şahnâmeci Eflatun Şirvani'dir. Onun edebi kişiliği hakkında Türkiye ve Azerbaycan'da yapılan bazı çalışmalarda kısaca bilgi verilmektedir (Hikmet, 2013: 389-393; Araslı, 1958: 61; Musayeva, 2007: 21-23; Musayeva, 2010: 21-22; Musayeva, 2013: 90-92; Bayram, 2005: 87; Musalı, 2009: 220-221; Aliyev, 1995: 55; Woodhead, 2010: 457; Mahir, 2012: 56, 61-62, 100-101; Dedeyev, 2016: 21-24).

Aslen Şirvan Türkü olan Eflatun, Şirvanşahlar Devleti'nin 1538 yılında Safeviler Devleti'ne birleştirilmesinden sonra, Şirvan Beylerbeyi tayin edilen Elkas Mirza'nın katibi ve Şirvan yöresinin tanınmış şairlerinden biri olmuştur. 1546 yılında kardeşi Şah Tahmasb'a (1524-1576) karşı isyan eden ve 1547 yılında Güney Kafkasya ve Kırım yoluyla Osmanlı Devleti'ne sığınan Elkas Mirza'nın yanında Eflatun Şirvani de İstanbul'a gelmiştir (Ahdi Bağdadi, 2009: 95; Gelibolulu, 1994: 194; İbrahim Peçevi, 1980: 267-268; Şirazi, 1996: 66-68; Muñşi, 2010: 156; Uzunçarşılı, 1998:359). 1548 yılında Sultan Süleyman'ın Safeviler seferine katılan Elkas Mirza'nın yanında

Eflatun Şirvani de yer almıştır. Elkas Mirza'nın yakalanarak Safeviler'in eline geçmesi ve 1549 yılındaki facialı akıbetinden (Şirazi, 1996: 71-72; Celalzade, 2011: 281-287; Münşi, 2010: 161-163; Bakıhanov, 1951: 103-104; Necefli, 2014: 194-196) sonra, bir müddet Safeviler'in esiri olan Eflatun Şirvani'nin, esaretten nasıl kurtulduğu bilinmese de, İstanbul'a dönerek burada çalışmaya başladığı görülmektedir. Ona, hattı güzel olduğu için daha önce çalıştığı mesleğine uygun olarak Divan-ı Hümayun'da katiplik görevi verilmiştir (Parmaksızoğlu, 1982: 320). Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin şahnâmecisi olan Fethullah Arifi Çelebi'nin bazı beyitlerinde yanlışlar bularak bu durumu Sultan Süleyman'a şikayet etmiştir. Sultan, onu cezalandırmak istese de, sonra bu fikrinden vazgeçmiştir. Sonuçta 1559 yılında görevinden alınan Fethullah Arifi Çelebi'den sonra, şahnâmecilik görevi kendisine verilmiştir (Ahdi Bağdadi, 2009: 214; Aşık Çelebi, 1994: 559; Gelibolulu, 1994: 238; Muhyi-i Gülşeni, 2014: 338; Atai, 1989: 31; Bursalı Mehmed Tahir, 1342: 116-117; Yazıcı, 1991: 372-373).

Farsça kaleme aldığı şiirlerde “Esiri”, Türkçe yazdığı şiirlerde ise “Hazanı” mahlasını kullanmıştır. Fakat daha çok Eflatun olarak tanındığından, sonradan “Eflatun” mahlasıyla yazmaya başlamıştır. Malesef yarım kalmış bir kaç eseri dışında (Parmaksızoğlu, 1982: 319-322; Mahir 2012: 61-62) onun adının geçtiği tamamlanmış hiç bir şahnâme eseri elimizde yoktur. Farsça ve Türkçe şiirlerinin olduğunu da bazı tezkireler kaydetmektedirler (Ahdi Bağdadi, 2009: 95-96; Gelibolulu, 1994: 194).

Eflatun Şirvani aynı zamanda nestalik hattında yazabilen tanınmış hattatlardan biri olmuştur. 1569 yılında başka bir Azerbaycanlı hattat ve şair olan Seyyid Lokman'ın şahnâmecisi görevine tayin edilmesi (Kütükoğlu, 2003: 208; Dedeyev, 2016: 23) onun bu görevden uzaklaştırıldığını veya o tarihlerde vefat ettiğini göstermektedir.

15. Iyşi Çelebi

Aslen Kazvin'den olan Iyşi Çelebi'nin babası o diyarın meşâyih-i kibârından biri olmuştur. Osmanlı Devleti'ne geldikleri tarih belirtilmese de, Osmanlı-Safevi ilişkilerinin bozulduğu, 1534 yılı İrakeyn seferinden sonra olduğu söylenebilir. Osmanlı'da “Molla Iyşi” olarak da tanınmıştır. Hat sanatını ünlü hattat Mir Ali'nin öğrencilerinden biri olan Mevlana Malik-i Deylemi'den (Nefezzade, 2004: 80) öğrenmiştir. Aynı zamanda şair olan Iyşi'nin Osmanlı Devleti'nde divan katibi olduğu belirtilmektedir. Mustafa Ali, *Menakıb-ı Hünerveran* eserini yazdığı 1586 yılı arefesinde onun daha hayatta olduğunu kaydetmektedir (Gelibolulu, 1926: 52-53; Kınalızade, 2009: 124-125; Heiderizadeh, 1998: 240; Musalı, 2009: 155). Günümüze ulaşan her hangi bir eserine şimdilik raslayamadık.

16. Molla Ali Sultan

Molla Ali Sultan, Akkoyunlu döneminde Azerbaycan'da yetişmiş hattatlardan biridir. Hüsnühattı, Akkoyunlu Sultan Yakup devri (1478-1490) ünlü hattatlarından biri olan aslen Harezmi Mevlana Abdurrahim Enisi'den öğrenmiştir. Kanuni Sultan Süleyman zamanında İstanbul'a gelerek, Ebu Eyyub-i Ensari semtinde yerleşmiştir. Osmanlı'da görevi divan katipliği olmuştur (Gelibolulu, 1926: 57-58). Her hangi bir eserinin olduğu şimdilik bilinmemektedir.

16. Mir Mustafa

Mir Mustafa, Molla Ali Sultan'ın talebelerinden biridir. Avvad (ud çalan) olan kardeşi Mir Muhammed ile birlikte Osmanlı Devleti'ne yerleşmişlerdir. İkisinin de hattı güzel olsa da Mir Mustafa, hüsnühatta daha çok öne çıkmıştır. Bu nedenle Özdemiroğlu Osman Paşa'nın hizmetine alınmıştır. Hatta, onun yanında Şirvan'ın fethinde de bulunmuş ve sonrasında Paşa'nın tumar defterdarı görevini üstlenmiştir. Mustafa Ali'nin belirttiğine göre Dağıstan gazasında şehit olmuştur (Gelibolulu, 1926: 59-60). Şimdilik günümüze ulaşan eserine raslayamadık.

18. Hacı Muhammed b. Melek Ahmed

Aslen Tebrizli olan Hacı Muhammed bin Melek Ahmed, ilk kez 1546 yılı Ehli Hiref Defteri'nde günlük 28 akçeyle en fazla maaş alan katip olarak karşımıza çıkmaktadır (Yaman, 2008: 502). Babası Melek Ahmed Tebrizi ise, 1526 tarihli Ehli Hiref Defteri'nde "Cemaat-ı nakkaşan" bölümünde günlük 24 akçeyle en fazla maaş alan ressamardan biri olmuştur. Defterde aynı zamanda Melek Ahmed'in II. Bayezid döneminde Azerbaycan'dan İstanbul'a geldiği yazılıdır. Yine bu defterde Melek Ahmed'in Muhammed ve Ali adında iki oğlunun 7,5 ve 8 akçe günlük maaşlarla nakkaş olarak çalıştığı gösterilir (Meriç, 1958: 92; Uzunçarşılı, 1986: 26-27). Bu dönem Osmanlı arşiv belgelerinde ikinci Melek Ahmed adında başka bir sanatkara rastlayamadığı için Hacı Muhammed, Melek Ahmed'in küçük oğlu olmalıdır. Döneminin en iyi hattatlarından biri olduğu, günlük 28 akçeyle en yüksek aylığın ona verilmesinden açıkça anlaşılmaktadır. Hacı Muhammed b. Melek Ahmed'in en son adının geçtiği arşiv belgesi h. 965 (1557/58) yılındaki Ehl-i Hiref Maaş Defteri'dir (Yaman, 2006: 7; Kazan, 2007: 155). Hayatının bundan sonraki dönemi hakkında maalesef hiçbir bilgi elde edilememiştir. Ayrıca, günümüze ulaşan her hangi bir eserine şimdilik raslayamadık.

19. Mevlana Abdülvahid Tebrizi

Abdülvahid Tebrizi hakkında ilk bilgi, 1546 yılı Ehl-i Hiref Defteri'nde geçmektedir. Burada katip ve müstensihler bölümünde günlük maaşı 11 akçe

olarak kaydedilmiştir (Yaman, 2008: 502). Bundan önceki defterlerde adına rastgelmediğimiz için Sultan Süleyman'ın İrakeyn seferinden sonra İstanbul'a getirildiği tahmin edilebilir. Onun adı yine mevacibi aynı olmakla 1557 Ehl-i Hiref Defteri'nde de geçmektedir (Yaman, 2006: 7). Bu hattatın adı 1556 yılının Ramazan Bayramı'nda Sultan'a saray sanatçılarının verdiği hediyeler ve bu hediyelere karşılık Sultan'ın dağıttığı en'am-ödülleri defterinde de yer almaktadır. O, sultana "Şahi" mahlasıyla şiirler yazan oğlu şehzade Bayezid'in divanını ve *Saadetnâme* adlı başka bir eseri de sunmuştur. Burada adının Mevlana Abdülvahid Tebrizi olarak yazılması, onun aynı zamanda değerli bir alim olduğunu gösterir. Sultan Süleyman ona bin akçe bayram hediyesi vermiştir (Uzunçarşılı, 1986: 72). Ayrıca 1564 yılında Sultan Süleyman'dan yine bin akçe ve 1570 yılında ise Sultan II. Selim'den tekrar bin akçe daha bayram hediyesi almıştır (Kazan, 2007: 161-162).

20. Mevlana Meşhedli Abdülvahid

Bu hattat hakkında bilgi sadece Mustafa Ali'nin eserinde yer almaktadır. İsim ve dönem benzerliği olsa da Tebrizli Abdülvahid olmadığı anlaşılmaktadır. Meşhedli Sultan Ali'nin talebelerinden biridir. Sultan Süleyman zamanında İstanbul'a gelerek katiplik yapmış, Sultan'ın "en büyük vazifesinden hisse almış" ve sonradan Anadolu'ya yerleşmiştir (Gelibolulu, 1926: 39; Uzunçarşılı, 1998: 615). Her hangi bir eserinin olduğu şimdilik bilinmemektedir.

21. Mevlana Yari Şirazi

Mevlana Muhammed Handan'ın en iyi talebesi olmuştur. Üstadının halefi olarak nitelendirilen Yari Şirazi, Osmanlı Devleti'nde hattat müzehhiblerin en seçkinlerinden biri olarak vafedilmektedir. Günümüze ulaşan her hangi bir eserine şimdilik raslayamadık. Mustafa Ali'nin eserini yazdığı 1586 yılında, henüz hayatta olduğu belirtilmektedir (Gelibolulu, 1926: 40-67).

22. Hacı Muhammed

Aslen Tebrizli'dir. O, hat sanatını, uzun yıllar Şah Tahmasb'ın sarayında çalışan ve Safevi Devleti'nin meşhur hattatlarından biri olan Şah Mahmud Nişaburi'den (ö.1564) öğrenmiştir. Tarihi kayıtlarda, Kanuni döneminde Osmanlı Devleti'ne göç ederek Bursa'da yaşadığı bilinmektedir. Verilen bilgilerden Osmanlı Devleti'nin ülkeye gelen bu gibi sanat ve bilim adamlarını planlı bir şekilde ihtiyaç duyulan yerlere doğrudan yerleştirdiği anlaşılmaktadır. Ona, Bursa'da yaptığı işe göre günlük 40 akçe maaş verilmiştir (Gelibolulu, 1926: 40; Müstakim-zade, 1928: 725; Habib Efendi, 1306: 220). Ayrıca sanat tarihçisi Hilal Kazan, araştırmasında 1556 yılında Kanuni'den 1500 akçe en'am alan, ama hakkında hiçbir bilgi verilmeyen Hacı Muhammed adında bir hattattan da bahsetmektedir (Kazan, 2007: 162). Konuya genel olarak bakılacak olursa, ayrı ayrı gösterilen bu iki kişinin aynı insan, yani

Tebrizli Hacı Muhammed olduğunu varsayabiliriz. Bize ulaşan her hangi bir eserine şimdilik raslayamadık.

23. Yusuf Tebrizi

Yusuf Tebrizi'nin ne zaman Osmanlı Devleti'ne geldiği bilinmemektedir. Şimdilik hakkında ancak 1546 yılı Ehli Hiref Defteri'nde verilen günlük 15 akçe maaşla hattatlar cemiyetinin son elemanı olarak kayda alındığını biliyoruz (Yaman, 2008: 502). Hilal Kazan, Sultan Ali hakkında bilgi verirken, onun Yusuf adında bir talebesinin olduğunu ve bu talebe Yusuf'un 1546 yılında defterde adı geçen Tebrizli Yusuf olabileceğini yazmaktadır. Talebe Yusuf'un adı en son 1511 yılındaki bir arşiv belgesinde geçmektedir (Kazan, 2007: 151). Bundan sonra da elimizdeki belgelerde, hattatlar arasında ne talebe ne de usta olarak Yusuf adına rastlanmamıştır. 31 yıl sonra talebe Yusuf'un, Yusuf Tebrizi adında tekrar saraya dönmesi inandırıcı gözükmemektedir. Yusuf Tebrizi'nin Osmanlı Devleti'ne geliş döneminin Sultan Süleyman'ın İrakeyn seferinden sonra olduğu tahmin edilebilir.

24. Mahfi Gilani (Geylani)

aynaklarda hakkında çok az bilgi verilen Mahfi Gilani, Safevi Devleti'ne isyan eden Gilan hakimi Ebulmuzaffer Bahadır Han'ın yanında şair olarak bulunmuştur. Kanuni'nin Tebriz'e kadar gittiği İrakeyn seferinde, Osmanlı tarafına geçen Bahadır Han'ın yanında Mahfi Gilani de yer almıştır. Gilan hakimi Bahadır Han'ın 1536 yılında Şah Tahmasb tarafından yakalanıp idam edilmesinden sonra, bir süre Safevilerin esiri olan Mahfi Gilani'nin bu olaydan sonra Osmanlı Devleti'ne geçtiği bilinmektedir. O, kendisinin özgeçmişi niteliğindeki h. 965 yılında kaleme aldığı *Arz-i hal-i sergüzeşt-i Gilani* adlı eserinde artık 20 yıldır İstanbul'da yaşadığını kaydettiğine bakılırsa, onun h.945 (1537/1538) tarihinde Osmanlı Devleti'ne geldiği tahmin edilebilir (Taşkın, 2012: 2424-2427). Farsça ve Türkçe şiirler yazan Mahfi Gilani, Osmanlı kaynaklarında şair gibi tanıtılsa da, aslında o, profesyonel bir hattat olarak sarayda çalışmıştır. 1546 ve 1557 yılı Ehli Hiref Defterlerindeki "Cemaat-i Katiban" bölümünde adı geçen Mahfi Gilani'nin, ilk olarak devletten günlük 12, daha sonra ise 13 akçe maaş aldığı belirtilmiştir (Yaman, 2006: 7; Yaman, 2008: 502). Mahfi Gilani adına son kez h.974 (1566/67) yılında Sultan II. Selim dönemi Saray Ehli Hiref Maaş Defteri'nde yine 13 akçe günlük maaşla çalıştığına rastlanılmaktadır (Kazan, 2007: 155). Bu tarihten sonra belgelerde adı geçmediği için vefat ettiği söylenebilir. Ayrıca, Gülşah Taşkın tarafından ortaya çıkarılan *Tercüme-yi bih-i Çin-i* adlı Mahfi Gilani'ye aid tıp risalesinin bulunduğunu dikkate alırsak, onun aynı zamanda bir tabip olduğunu da söylemek mümkündür (Taşkın, 2012: 2428-2432).

25. Seyyid Lokman Urmevi

Osmanlı Devleti'nin ünlü şahnâmecilerinden biri olan Seyyid Lokman, aslen

Azerbaycan'ın Urmiye bölgesindedir. Seyyid Lokman'ın Osmanlı Devleti'ne götürülmesi, Sultan Süleyman'ın 1548 yılında Safeviler üzerine düzenlediği seferi zamanı gerçekleşmiştir (İnalçık, 2015: 375-376). Osmanlı Devleti'ndeki ilk görevi 1563 yılında Musula bağlı olan Harir kasabasının kadılığı olmuştur. Daha sonra nişancı görevini sürdüren Feridun Bey aracılığıyla Osmanlı Devleti'nin baş veziri Sokullu Mehmed Paşa'nın himayesine girmiş ve 1569 yılında ona şahnâmecilik görevi verilmiştir (Kütükoğlu, 2003: 208-209).

1574 yılının sonlarında İstanbul'a gelen yeni hükümdar Sultan III. Murad'ın karşılama törenine katılan Seyyid Lokman, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin baş katibi tayin edilmişti (Turan, 1998: 196-198). Yaklaşık 25 yıllık şahnâmecilik hizmeti döneminde Seyyid Lokman, şahnâme ve vakianâme tarzında birçok eser ortaya koymuştur (Bursalı Mehmed Tahir, 1342: 136; Kütükoğlu, 2003: 208-209; Woodhead, 2010: 457; Kazan, 2010: 119-129; Nesirov, 2011: 328-329). Genel olarak, ortaçağda bir kitabı ortaya çıkarabilmek için üç ayrı sanatçara; kitabı yazmak için katip-hattata, kitabı süslemek için nakkaş-ressama ve son olarak bunları kitap haline getirmek için ise, mücellide ihtiyaç vardı. Seyyid Lokman bu meslek sahiplerini biraraya toplayarak “şahnâmeciler cemiyeti” kurmuştur. Burada çalışanların sayısı 1589 yılında 58, 1569-1595 yılları arasında ise, genel olarak 126 sanatkardan ibaret olmuştur (Kazan, 2007: 165; Kazan, 2010: 122). Seyyid Lokman bu hizmetlerine göre Sultan III. Murad tarafından birkaç kez “terakki” ödülüne de layık görülmüştür (Kazan, 1999: 29, 49-50; Kütükoğlu, 2003: 208-209; Kazan, 2010: 119-129; Ahıskalı, 2011: 479-481).

Sultan III. Mehmed tahta çıktıktan sonra 20 Eylül 1595 yılında Seyyid Lokman görevden alınarak yerine Mehmed Subhi Talikizade atanmıştır. Bundan sonra ona bazı işler verilse de işine karşı isteksiz davranan Seyyid Lokman, ortaya yeni eserler çıkartamamıştır. Bu durumda ona “kenar defterdarlığında” bir iş verilerek merkezden uzaklaştırılmıştır. O da 1601 yılının Aralık ayında İstanbul'dan ayrılarak Mısır'a gitmiştir. Bursalı Mehmed Tahir onun 1601'de vefat ettiğini belirtmektedir (Mehmed Cemaleddin, 2003: 51-52; Bursalı Mehmed Tahir, 1342: 136; Mehmed Süreyya, 1996: C. III, 902; Kütükoğlu, 2003: 208).

26. Muzaffer Ali Şirvani

Muzaffer Ali Şirvani adına ilk kez h.971 (1563/64) yılında Kanuni'nin “Muhibbi” mahlasıyla yazdığı şiirlerinin toplandığı ve şu anda Nuruosmaniye kütüphanesi No:3873' kayıtlı olan *Divanı*'nı istinsah eden şahıs olarak rastgelenmektedir (Cunbur, 1968: 136; Kazan, 2007: 163). Şirvani, Osmanlı saray hattatlarından biri olmuştur. Azerbaycan'dan Osmanlı Devleti'ne ne zaman geldiğine dair bir tarih belirtilmemektedir. Tahminlerimize göre, 1538'de Şirvanşahlar Devleti'nin Safeviler'in yönetimine geçmesinden sonra orayı terkederek Osmanlı Devleti'ne yerleşmiştir. H.974 (1566/67) yılı Ehli Hiref Defteri'nde de adı geçen Muzaffer Ali

Şirvani, bu görevini günlük 18-24 akçe arası maaş almakla h. 1005 (1596/97) yılına kadar sürdürebilmiştir (Kazan, 2004: 239; Kazan, 2007: 155).

27. Molla Alaattin Şirazi

Sultan III. Murad döneminde Osmanlı Devleti'ne gelen hattat Molla Alaattin Şirazi, Alaattin Mensur diye de tanınmıştır. Seyyid Lokman'ın kurduğu cemiyet içerisinde bulunan 21 hattattan biri de Molla Alaattin Şirazi olmuştur (Kazan, 2007: 165). O, bu cemiyete 1581 yılında İlyas adında bir katibin vefat etmesinden sonra Seyyid Lokman'ın tavsiyesi ile günlük kazancı 9,5 akçe olarak işe alınmıştır. Aynı yılın Kasım ayında Alaattin Mansur'un da yer aldığı hattatlar grubuna "terakki" ödülü verilmiştir (Kazan, 1999: 29, 49-50).

28. Muhammed Rıza Tebrizi

Aslen Tebrizli olan Muhammed Rıza, hüsni hattı Molla Muhammed Hüseyin Tebrizi'den öğrenmiştir. H.994 (1585/86) yılında İstanbul'a gelerek orada Mevlana Hoca Sadettin'in himayesinde katip olarak çalışmıştır (Müstakimzade İstanbul'a geliş tarihini h.1000 (1591/92) yılı, Habib Efendi ise yanlış olarak bu tarihi h.944 (1537/38) yılı olarak göstermiştir). Nefezade'nin belirttiğine göre Mevlana Hoca Sadettin, onu Tophaneli Nuri Çelebi'nin icazetinden sonra yanına almıştır. Mevlana Hoca Sadettin'den çok saygı ve ihsan görmüş, maddi durumu iyileştikten sonra Tebriz'e dönmüştür. Anlaşılan onun Tebriz'e dönmesi, Hoca Sadettin'in 2 Ekim 1599 yılında vefatından sonra gerçekleşmiştir. Tebriz'de vefat eden Muhammed Rıza'nın ölümüyle ilgili iki ayrı tarih belirtilmektedir. Bunlardan biri Müstakimzade'nin h.1067 (1656/57) yılı, diğeri ise Habib Efendi'nin verdiği h.1037 (1627/28) yılıdır. Elimizde bunlardan başka kaynak olmadığına göre, Muhammed Rıza Tebrizi'nin vefat tarihini kesin olarak söylemek şimdilik mümkün değildir (Gelibolulu, 1926: 55; Nefezade, 2004: 81-82; Müstakim-zade, 1928: 728; Habib Efendi, 1306: 224). Günümüze ulaşan her hangi bir eseri hakkında bilgi edinemedik.

29. Muhammed Musahip

Aslen Tebrizli olan Muhammed Musahip, hat sanatını Safevi Devleti'nin meşhur hattatlarından biri olan Mir Ali Tebrizi'den öğrenmiştir. İmad Kazvini ile aynı dönemde yaşayan Muhammed Musahip, talik yazıda çok ünlü bir hattat olmuştur. Yazılarını İmad Kazvini'nin kontrol ettiği bildirilmektedir. Osmanlı Devleti'ne tam olarak ne zaman geldiği bilinmemektedir. Asıl adı Muhammed'tir. Musahip ise, onun yaptığı işe, yani mesleğine göre söylenmiştir. Osmanlı Devleti'nde, padişahları zarif sözleri ve sohbetleri ile eğlendiren hizmetkarlar (Pakalin, 1993: 583) dışında padişahların özel işlerinde bulunan herkesin, "musahib" olarak adlandırıldığı bilinmektedir (Devellioğlu, 2004: 686). Buradan Muhammed Musahib'in, Sultan III. Mehmed'in sohbetlerini ve musahibelerini yazıya döken, bir tür Sultan'ın özel

sekreteri görevini yürüttüğü anlaşılmaktadır. Bir süre sonra tekrar Azerbaycan'a dönerek kendi vatanında vefat etmiştir (Suyolcuzade, 1942: 127; Müstakim-zade, 1928: 727; Habib Efendi, 1306: 227). Bize ulaşan her hangi bir eserine şimdilik raslayamadık.

30. İmad Kazvini

Aslen Kazvin'den olan meşhur Azerbaycan hattatı Mir İmad, tahminen 1554 yılında doğmuştur (Habip Efendi, onun h.1024 (1615/16) yılında 63 yaşındayken öldürüldüğünü yazmaktadır). Adı Muhammed, lakabı İmadeddin, mahlası ise İmad olan bu Azerbaycanlı hattat İmadül-Mülk olarak da tanınmıştır. Babası Hasan Ali'nin de döneminin tanınmış hattatlarından biri olduğu belirtilmektedir. İlk hattatlık derslerini Malik Deylemi'den alan Mir İmad, daha sonraki hat eğitimini Kazvin'de Şah Tahmasb'ın sarayında çalışmış meşhur hattat Babaşah İsfahani'den (ö.1587/88) ve Molla Muhammed Hüseyin Tebrizi'den almıştır. Özellikle nestalik yazısında meşhurlaşan Mir İmad, Muhammed Hüseyin Tebrizi'den aldığı hüsnühat derslerinden sonra birkaç aylık süreyle Osmanlı Devleti'ne de seyahat etmiştir (Müstakim-zade, 1928: 695; Habib Efendi, 1306: 2012). 1578 yılında başlayan Osmanlı-Safevi savaşları sonunda 1590 yılında imzalanan barış antlaşmasına göre, Osmanlı Devleti'ne katılan Azerbaycan, Ferhad Paşa'nın yönetimine verilmişti (Komisyon, 1999: 240-246). Tebriz'in Osmanlılar tarafından alınmasından sonra Ferhad Paşa'nın hizmetine giren Mir İmad, bu arefede Osmanlı Devleti'ne hizmet ederek, ülkeyi gezme fırsatı da elde etmişti. 1599 yılında Ferhad Paşa'nın ölümünden sonra, önce Gilan bölgesine, sonra da Kazvin'e geri dönen Mir İmad, Safevi Devleti'nin yeni başkenti olan İsfahan'a çağrılarak I. Şah Abbas'ın (1587-1629) defterhanesinde katip olarak işe başlamıştır. Burada çalıştığı dönemlerde adı bazı siyasi olaylara karıştığı için, I. Şah Abbas'ın talimatıyla Şahsevenler aşiretinin lideri Maksud Bey tarafından 1615 yılında öldürülmüştür. Suyolcuzade'ye göre, dönemin Hind Şahı İbni Celaledin bu haberi işittiği zaman "eğer caniler onu şehit etmeyip bana getirselerdiler terazinin bir gözüne de onu koyar, tartar, canilere o altınları, cevahirleri verir, İmadı kurtarırdım" demiştir. Muhittin Serin'in yazdığına göre, bu olaydan sonra Mir İmad'ın oğlu İbrahim, kızı Gövherşad ve ailesinin diğer üyeleri Osmanlı Devleti'ne giderek Anadolu'da yaşamışlardır (Nefeszade, 2004: 81; Suyolcuzade, 1942: 91-100; Habib Efendi, 1306: 212-214; Serin, 1999: 234-240). Bahsedilen bu dönemde Osmanlı Devleti mağlup edilerek 1612 yılında imzalanan İstanbul barış antlaşmasına göre Safevi Devleti'nin daha önce kaybettiği bütün toprakları geri alınmış ve aynı zamanda Özbeklerle de ciddi mücadeleye girişilmişti. Mir İmad, Osmanlı ve Özbeklere karşı I. Şah Abbas'ın bu dış siyasetini sık sık eleştiren konuşmalarıyla dikkati çekmeye başlamıştır. Kaynaklara göre, Hanefi mezhebinden olan Mir İmad, Nakşibendi tarikatına bağlı birisiydi. Hatta, 17. yüzyılın ilk çeyreğinde bu tarikatın tanınmış simalarından biri olan Hindistan'da yaşamış Şeyh Hacı Ahmed Farukî (1564-1624) ile de iyi ilişkiler kurmuş ve onunla sık sık mektuplaşmıştır

(Nefeszade, 2004: 80; Suyolcuzaade, 1942: 91; Müstakimzade, 1928: 696). Bütün bunlar dikkate alındığında, toplumsal ve siyasi durumun gergin olduğu bir devirde Mir İmad'ın öldürülme sebebinin bu karışıklıktan kaynaklandığı söylenebilir.

Nestalık hattın üstadı olan Mir İmad, ortaya koyduğu eserleri ile, şöhretini tüm İslam dünyasına ulaştırabilmiştir (Bkz. resim 3, 4). Özellikle ölümünden sonra "İmadi Ekol" olarak nitelendirilen yazısı, öğrencilerinden biri olup Sultan IV. Murad (1623-1640) zamanında İstanbul'a yerleşen Buharalı Derviş Abdi (ö.1647) tarafından Osmanlı Devleti'nde yaygınlaştırılmıştır (Alparslan, 1999: 157-162).

31. Sonuç

Aslında 16. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde bulunmuş Azerbaycanlı hattatların sayısı genel olarak ele alındığında bundan daha fazla olmalıdır. Sadece makalede bu dönem Osmanlı sarayları ve devlete bağlı kurumlarda çalıştığı tespit edilen 29 Azerbaycanlı hattat ve katip hakkında bilgi verilmekle yetinilmiştir. Osmanlı saraylarına alınan bu Azerbaycanlı sanatkarlar, tam anlamıyla profesyonel hattatlardır. Onlar saray ve saray dışındaki devlet kurumlarında resmi yazı işleri ile meşgul olmanın yanı sıra, çok sayıda ilmi eserlerin yazılmasında ve kitapların istihzah edilmesinde de önemli rol oynamışlardır. Aynı zamanda, hat sanatının değişik alanlarında ün kazanmış bu sanatkarlar, saraya bağlı olmayan eğitim veya bilim yuvaları olan medrese, tekke ve hanegahlarda da zamanla çalışmış, çok değerli sanat eserleri ortaya çıkarmışlardır. Bu 29 Azerbaycanlı sanatkarın eserlerine dair bilgiler genel olarak kaynaklarda geçse de, onlardan 10'u dışında, geriye kalan 19 sanatkarın eserleri maalesef şimdilik ortaya çıkarılmamış veya günümüze ulaşmamıştır.

Osmanlı Devleti'nde her hangi bir hattat katip olarak çalışabilse de, her katibin iyi bir hattat olması söz konusu değildir. Burada Ehl-i Hiref'te kitap istinsah eden hattatların yer aldığı "Katiban-ı Kütüb" ve Şehnameciler grubunda bulunan hattat katipler ile devlet bürokrasisi ve kurumlarında çalışan diğer katipleri ayırmak gerekir. 16. yüzyıl Osmanlı saray teşkilatı ve devlet kurumlarında çalışan Azerbaycanlı sanatkarların bir kaçı dışında (Sultan Ali-hattat, Ali Muzaffer-hattat, Nebati-katip, Meşhedli Abdülvahid-katip ve Muhammed Rıza Tebrizi-katip), çoğu sanatkarın iyi bir hattat olmanın yanı sıra katiplik görevlerinde de bulunmuşlardır.

Osmanlı Devleti'nde çalışmış 16. yüzyıl Azerbaycanlı sanatkarlar Safevi Devleti'nin sınırları içinde bulunmuş Azerbaycan ve İran'ın çeşitli şehir ve bölgelerinden olduğu anlaşılmaktadır. Onlardan 6'sının nereli olduğu bilinmese de 8'i Tebrizli, 4'ü Şirazlı, 3'ü Şirvanlı, 2'si Meşhedli, yine 2'si Kazvinli, diğerleri ise birer kişi olmakla Erdebil, Urmiye, Gilan ve Horasanlı'dır.

Bu dönem Osmanlı saraylarında hizmete alınan Azerbaycanlı hattat ve katiplerin hemen hemen hepsi, hat sanatının sınırlarını kendi vatanları olan Azerbaycan'da

öğrenmişlerdir. Bazı hattatlar ise, sanatını ilerletmek için yaptığı işi Osmanlı Devleti'nde sürdürmüşlerdir. Bu tür talebe yetiştiren üstad sanatkarlar olarak Azerbaycan'dan İdris Bitlisi, Meşhedli Sultan Ali, Seyyid Ahmed, Şah Mahmud Nişaburi, Babaşah İsfahani, Molla Muhammed Hüseyin Tebrizi, Mir Ali Tebrizi, Mevlana Malik Deylemi, Mevlana Abdurrahim Enisi ve Osmanlı Devleti'nden ise Seyh Hamdullah Efendi'nin adını özellikle belirtebiliriz.

Sonuç olarak bu gibi değerli hattatların araştırılarak okuyucu ve araştırmacıların hizmetine sunulması, siyasi mücadeleler bir tarafa bırakıldığında, aynı millete mensup iki halkın çok yakın bir sanat anlayışının olduğu gerçeğini ortaya çıkarmaktadır. Bu tür ortak noktaların tarihin tozlu raflarından indirilerek gün yüzüne çıkarılması gelecek adına ayrıca önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Adilov, Memmed. (2009). *Azərbaycan Poleografiyası*. Bakü: Elm.
- Adigüzel Toprak, Filiz. (2007). *Arıfi'nin Süleymanname'sindeki Minyetürlerde Saltanata İlişkin Simgeler*. Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Geleneksel Türk El sanatları Anasanat dalı, 226338 No'lu Sanatta Yeterlik Tezi.
- Ahdi Bağdadi. (2009). *Gülşen-i Şuara*. B Metin, Yayına hazırlayan: Süleyman Solmaz. Denizli: <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10731,agmpdf.pdf?0> (Erişim tarihi: 23.05.2016).
- Ahıskalı, Recep. (2011). "Terakki". *TDV İslam Ansiklopedisi*. c. 40, Ankara: 479-481.
- Aliyev, Salih Muhammedoğlu. (1995). "Elkas Mirza". *TDV İslam Ansiklopedisi*. c.11, Ankara:55.
- Alparlan, Ali. (1999). *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Araslı, Hamid. (1958). *Büyük Azerbaycan Şairi Füzuli*. Bakü: Azerbaycan Uşaq ve Gençler Edebiyatı Neşriyatı.
- Arslan, Hüseyin. (2001). *XVI.yy. Osmanlı Toplumunda Yönetim, Nüfus, İskan, Göç ve Sürgün*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Aşık Çelebi. (1994). "Meşa'irü'ş-Şu'ara, İnceleme Tenkitli Metin". c. I, Hazırlayan: Filiz Kılıç, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Tezi, Ankara.
- Bakihanov, Abbaskulu Ağa. (1951). *Gülüstani İrem*. Bakü: Azerbaycan SSR İlimler Akademisi Neşriyatı.
- Barkan, Ö. Lütfü. (1979). "İstanbul Saraylarına Ait Muhasebe Defterleri". *Belgeler*. c. IX, Sayı:13, Ankarwa: 3-380.
- Bayram, Ömer. (2005). "Anadolu Sahasında Azerbaycanlı Şairler". *Journal of Qafqaz University*. Volume 1, Number, 15, Bakü: 81-90.
- Bulut, İbrahim Halil. (2015). "Safevilerin Ehl-i Sünnet Karşısı Politikaları", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı 76: 15-30.
- Bursalı Mehmed Tahir. (1342). *Osmanlı Müellifleri*. c. III, İstanbul: Matbaa-ı Amire.
- Celalzade Mustafa Çelebi. (2011). *Tabakatü'l Memalik ve Derecatü'l-Mesalik*

- (*Kanuninin Tarihçisinden Muhteşem Çağ Kanuni Sultan Süleyman*). Notlandırarak hazırlayan: Ayhan Yılmaz, İstanbul: Kariyer Yayınları.
- Cunbur, Müjgan. (1968). “Kanuni Devrinde Kitap Sanatı, Kütüphaneleri ve Süleymaniye Kütüphanesi”. *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, c. XVII, Sayı 3: 134-142.
- Çelik, Faruk Ahmet. (2009). “Fetullah Arifi Çelebinin “Şahnâme-i Al-i Osman”ından Süleymannâme”. Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı, Ankara.
- Çerçi, Faris. (2000). *Gelibolulu Mustafa Ali ve Kühü'l-Ahbarında II. Selim, III. Murat ve III. Mehmet Devirleri*. c. III, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Dayhim, Muhammed. (1367). *Tezkire-yi Şuarayı Azerbaycan*, Tebriz.
- Dedeyev, Bilal. (2013). “Osmanlı Devleti’nde Yaşamış Azerbaycanlı Hattatlar (XV. Asrın II. Yarısı-XVI. Asr)”. *Journal of Qafqaz University-Tarih, Hukuk ve Siyasi Bilimler*, Volume 1, Number 2, Bakü: 185-202.
- . (2014). “Osmanlı Devletinde Şehnâme Yazma Anenesi ve Azerbaycanlı Şehnâmeciler (XV-XVI. asrlar)”. *Journal of Qafqaz University-Tarih, Hukuk ve Siyasi Bilimler*, Volume 2, Number 2, Bakü: 155-165.
- . (2015). “Bilinmeyen Yönleriyle Şehnâmecî Fetullah Arifi Çelebi (v.960/1562)”, IV. Uluslararası Türk Sanatları, Tarihi ve Folkloru Kongresi/Sanat Etkinlikleri, 14-16 Mayıs 2015/Konya: 165-170.
- . (2016). “Azerbaycan’ın Mühacir Şairi Osmanlı Şehnamecisi Eflatun Şirvani”. *Geostrategiya, ictimai-siyasi, elmi-populyar jurnal*. Mayıs-Haziran, 2016 No 03(33): 21-24.
- Devellioğlu, Ferit. (2004). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Luğat*. 21. baskı, Ankara: Aydın Kitabevi.
- Ebrahimi, Davut. (1991). “Arifi Fethullah Çelebi ve Futuhât-ı Cemilesinin Tenkidli Metni”. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Edebiyat Fakültesi Fars Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Gelibolulu Mustafa Ali. (1926). *Menakıb-ı Hünerveran*. İstanbul: Matbaa-ı Amire.
- . (1994). *Kühü'l-Ahbar’ın Tezkire Kısmı*, Hazırlayan: Mustafa İsen, Ankara: Özyurt Ofset & Tipo Matbaacılık.
- Genç, Vural. (2011). “Heşt Behişt Sarayından Topkapı Sarayına: Şah İsmailin, Çaldıran Savaşı’ndan Sonra Alıkonulan Hazine ve Eşyaları”. *Toplumsal Tarih*, Sayı: 208, Nisan: 24-36.
- Habib Efendi. (1306). *Hatt ve Hattatan*. İstanbul: Matbaa i Ebuz-ziya.
- Heiderzadeh, Tofiqh. (1998). “İran Alimlerinin Osmanlı Devletine Gelişleri ve Osmanlı Bilimine Katkıları (Timur Döneminin Başından Safevi Döneminin Sonuna Kadar)”. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları II*, İstanbul: 211-242.
- Hikmet, İsmail. (2013). *Azerbaycan Edebiyatı Tarihi I-II*. Hazırlayan: Parvana Bayram, Ankara: Akçağ Yayınları.
- İbrahim Peçevi. (1980). *Tarih*. c. I, II, Hazırlayanlar: Fahri Ç. Deri, Vahit Çabuk,

- İstanbul: Enderun Kitapevi.
- İnalcık, Halil. (2015). *Has-bağçede Ays-u Tarab, Nedimler Şairler Mutribler*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İskender Bey Münşi Türkman. (2010). *Tarehe-Alamaraye-Abbasi*. Tercüme eden: Şahin Farzaliyev, Bakü: Şerq-Qerb.
- Kastamonlu Latifi. (1314). *Tezkere-i Latifi*. İstanbul: Derseadet İkdam Matbaası.
- Kazan, Hilal. (1999). “Ehl-i Hıref Defterlerinde Katipler (Cema’at-i Katiban-ı Kütüb)”. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı Türk-İslam Sanatları Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- . (2004). “Topkapı Sarayı’nda Katipler Cemiyetinin (Cema’at-i Katiban-ı kütüb) Eğitimleri ve Görevleri”. *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı XXIV, İstanbul: 213-241.
- . (2007). “XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı Sarayının Sanatı Himayesi”. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Ana Bilim Dalı Türk-İslam Sanatları Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul.
- . (2010). “Farklı Açıdan Bir Bakışla Şehnâmece Seyyid Lokmanın Saray İçin Hazırladığı Eserler”. *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı XXXV, İstanbul: 117-136.
- Kınalızade Hasan Çelebi. (2009). *Tezkiretü ş-Şuara*. Tenkitli metin A-B, hazırlayan: Aysun Sungurhan-Eyduvan, Ankara: Kültür Bakanlığı e-kitap.<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10739,tsmetinbpdf.pdf?0>(Erişim tarihi: 04.04.2016)
- Komissiyon. (1999). *Azerbaycan Tarihi (yeddi cildde)*. c. III. Bakü: Elm.
- Kütükoğlu, Bekir.(2003). “Lokman b. Hüseyin”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. c. 27, Ankara:208-209.
- Mahir, Banu. (2012). *Osmanlı Minyatür Sanatı*. İstanbul: Kabalıcı Yayıncılık.
- Mehmed Cemaleddin. (2003). *Osmanlı Tarih ve Müverrihleri, Ayine-i Zurefa*. Hazırlayan: Mehmet Arslan, İstanbul: Kitabevi.
- Mehmed Mecdi. (1989). Şakaik-ı Numaniye ve Zeyilleri: *Hadaikuş-Şakaik (Şekaik Tercümesi)*. c. I, Neşre hazırlayan: Abdülkadir Özcan, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Mehmed Süreyya. (1996). *Sicill-i Osmani*. Yayına hazırlayan: Nuri Akbayar, c. II, III, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Meriç, Rıfki Melul. (1958). “Beyazid Camii Mimarı, II. Bayezid Devri Mimarları ile Bazı Binaları-Beyazid Camii ile Alakalı Hususları, Sanatkarlar ve Eserleri”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk ve İslam Sanatları Tarihi Enstitüsü Yıllık Araştırmalar Dergisi II-1957*, Ankara: 5-76.
- Muhyi-İ Gülşeni. (2014). *Menakıb-ı İbrahim-i Gülşeni*. Yayına hazırlayanlar: Mustafa Koç ve Eyyüp Tanrıverdi, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Musalı, Namiq. (2012). “XVI-XVII. Asırlarda Erdebil Hattatlık Mektebi”. Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası: “Orta asırlar şarqının tarihşinaslığı ve menbaşinaslığı”. Akademik Z.M.Bünyadovun 90 illiyine hasır olunmuş beynal halk elmi simpoziumun materialları (AMEA, 7-8 may 2012-ci il), Bakü: 364-366.
- . (2016). “Safeviler Devrinde Erdebil’de Hattatlık ve Kitap Sanatı”. *Azerbaycan*

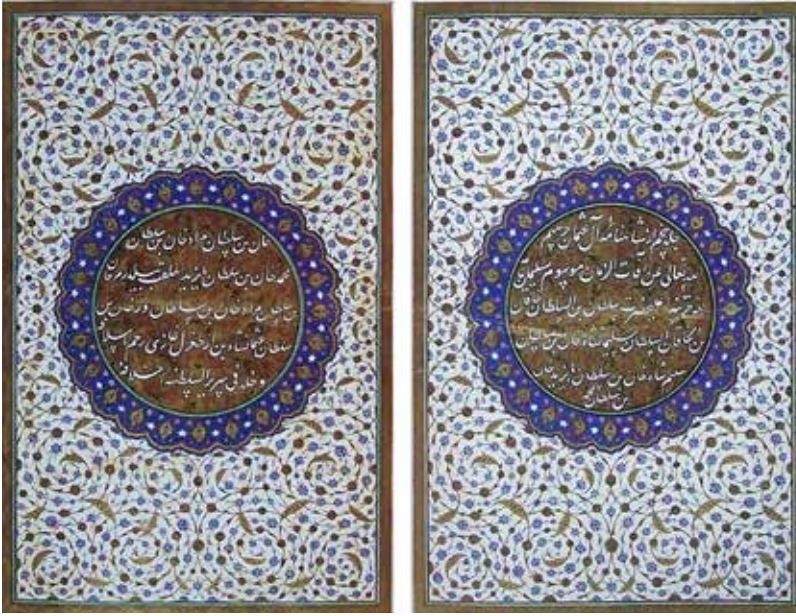
- Xalçaları*. c. 6, No-21, Bakü: 74-87.
- Musalı, Vüsale. (2009). *Osmanlı Tezkirelerinde Azerbaycan Şairleri*. Bakü: Nurlan.
- . (2011). "XVI Asr Mühacir Azerbaycan Şairi Arifinin Hayat ve Yaradıcılığı Tezkirelerde". *Bakü Üniversitesinin Haberleri, Humanitar Bilimler Serisi*, N 2: 55-63.
- Musayeva, Azade. (2007). *XV-XVI. Asrlar Azerbaycan Mühaciret Edebiyatı ve Halilinin "Fırkatnâme"si*. Bakü: Elm.
- . (2010). *Türkiyede Yaranan Azerbaycan Edebiyatı ve Halilinin "Fırkatnâme"si*. Bakü: Nurlan.
- . (2013). *Azerbaycan Edebiyatının Elyazma Kaynakları*. c. I, Bakü: Elm ve Tahsil.
- Müstakim-Zâde, Süleyman Efendi. (2000). *Mecelletü'n-Nisab*. Tıpkıbasım, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- . (1928). *Tuhfe-i Hattatin*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- Necefli, Tofiq. (2014). *Safevi-Osmanlı Münasibetleri*. Bakü: Turhan NPB.
- Nefeszade, İbrahim Efendi. (2004). "Gülzar-ı Savab (İncelemeli metin çevirisi)". Hazırlayan: Fehime Demir, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlahiyat Bilimdalı İslam Tarihi ve sanatları Ana Bilimdalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Nesirov, Elnur. (2011). *Orta Asrlarda Yaşamış Azarbaycanlı Alimler*. Bakü: Nurlar Neşriyat.
- Nezade Atai. (1989). Şakaik-ı Numaniye ve Zeyilleri: Hadaiku>l-Hakaik fi Tekmileti>ş-Şakaik. Neşre hazırlayan: Abdülkadir Özcan, c. II, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Nişancı Mehmed Paşa. (1983). *Hadisat, (Osmanlı Tarihi ve Zeyli)*. Sadeleştiren: Enver Yaşarbaş, İstanbul: Kamer Neşriyat ve Dağıtım.
- Ördek, Şerife. (2014). "Nebati, Nebati Çelebi". *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, eansiklopedi*, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=4702> (erişim tarihi: 28.05.2016).
- Pakalin, Mehmet Zeki. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Parmaksızoğlu, İsmet. (1982). "Yeni Bir Şehnâme", *Bellekten*. c. XLVI-Sayı: 182-Yıl:1982 Nisan: 319-322.
- Rehber jurnalı* (1324/1906). No-3, 27 şevval /1 Aralık, Bakü.
- Serin, Muhittin. (1997). "Hamdullah Efendi, Şeyh". *TDV İslam Ansiklopedisi*. c. 15, Ankara: 449-452.
- . (1999). *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- Смирнов, В. Д. (1892). "Очерк истории турецкой литературы" (*Türk Edebiyat Tarihi Notları*). Всеобщая история литературы. под редакцией В. Ф. Корша и А. И. Кирпичникова, т. IV, СПб:
- Suyolcuzade Mehmed Necib. (1942). *Devha-tül-Küttab*. Tertip ve tashih eden: Kilisli Muallim Rifat, İstanbul: Genel Sanatlar Akademisi Neiriyatı.

- Şemseddin Sami. (1996). *Kamusu'l-A'lam*. Tıpkıbasım, c. IV., Ankara: Simurg Kitabevi.
- Şirazi Hacı Zeynalabidin Ali Abdi Bey. (1996). *Tekmiletül-Ahbar*. Farsçadan tercüme, mukaddeme ve şerhler Abülfez Haşım oğlu Rehimlinindir, Bakü: Elm. http://elibrary.bsu.az/books_aysel%5CN_-41.pdf (erişim tarihi: 15.03.2016).
- Taşköpri-Zade Ahmed Efendi. (1985). *Şakaiku'n-Numaniye*. Tıpkıbasım, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi.
- Taşkın, Gülşah. (2012). "Kanuni Döneminde "Mahfi" Bir Şair: Mahfi Gilani ve Bih-i Çini Tercümesi". *TURKISH STUDIES-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, Volume 7/3, Summer -Ankara: 2423-2443.
- Tekin, Başak Burcu. (2012). "Arifi Şehnâmesinde Kaftan Tasvirleri: Kanuni Dönemi Dokumaları Hakkında Bir Değerlendirme". *Zeitschrift für die Welt der Türken (ZfWT)*. Volume 4, No. 2:167-191. https://www.academia.edu/5182443/_Arifi_S%C3%BCleymann%C3%A2mesi_nde_Kaftan_Tasvirleri_Kanuni_D%C3%B6nemi_Dokumalar%C4%B1_Hakk%C4%B1nda_Bir_Değerlendirme_ (erişim tarihi: 31.01.2015).
- Terbiyyet, Muhammed Ali. (1987). *Danışmendani Azerbaycan*. Tercüme: İsmail Şems ve Qafar Kendli, Bakü: Azerbaycan Devlet Neşriyyatı.
- Turan, Şerafettin. (1998). "Hoca Sadeddin Efendi". *TDV İslam Ansiklopedisi*. c. 18, Ankara: 196-198.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. (1998). *Osmanlı Tarihi*. c. II., Ankara: TTK.
- . (1986). "Osmanlı Sarayında Ehl-i Hiref Defteri". *Belgeler*. XI/15, Ankara: 23-76.
- Ülker, Muammer. (1987). *Başlangıçtan Günümüze Türk Hatt Sanatı*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Woodhead, Christine. (2010). "Şehnâmecî". *TDV İslam Ansiklopedisi*. c. 38, Ankara: 456-458.
- Yaman, Bahattin. (2006). "1557 Tarihli Ehl-i Hiref Defterine Göre Osmanlı Saray Sanatkarları". *KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*. c. VIII, Sayı-2, Güz: 5-38.
- . (2008). "1545 yılı Osmanlı Saray Sanatkarları". *Belleten*. c. LXXII, Sayı-264, Ağustos: 501-534.
- Yazıcı, Tahsin. (1991). "Arifi Fetullah Çelebi". *TDV İslam Ansiklopedisi*. c. 3, Ankara: 371-372.

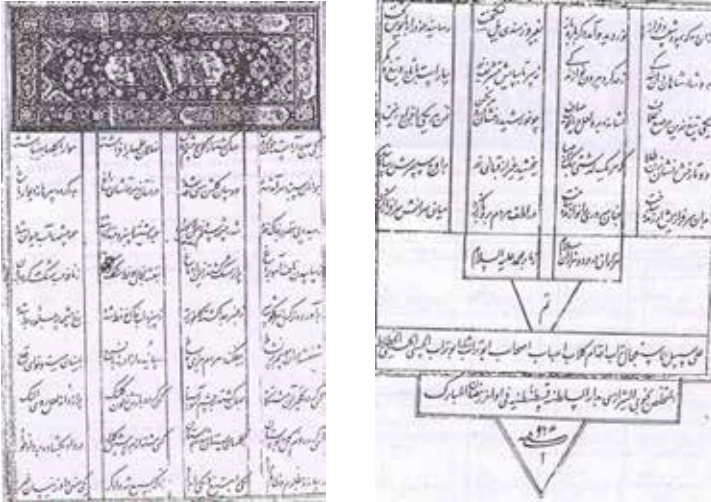
EKLER

No	Sanatkarın adı	Yaptığı iş veya görevi	Şehir veya bölgesi	Sanatı öğrendiği üstad hocası
1	Sultan Ali	Hattat	Tebriz	Bilinmiyor
2	Seyyid Murteza	Hattat-katip	Bilinmiyor	Bilinmiyor
3	Katip Abdurrahim	Hattat-katip	Bilinmiyor	Kemal (babası)
4	Ali Muzaffer	Hattat	Horasan	Bilinmiyor
5	Nebati	Katip	Bilinmiyor	Bilinmiyor
6	Zahireddin Zahiri Kebir Erdebili	Hattat, katip, şair	Erdebil	İdris Bidlisi
7	Muhammed Handan	Hattat-katip	Bilinmiyor	Meşhedli Sultan Ali ve Şeyh Hamdullah Efendi
8	Şah Kasım	Hattat, şair	Tebriz	Bilinmiyor
9	Fetullah Arifi Çelebi	Hattat, divan katibi, şehnameci	Şiraz	Bilinmiyor
10	Ali bin Emir Bey Şirvani	Hattat-katip	Şirvan	Bilinmiyor
11	Mir Hubi-i Hüseyini	Hattat-katip	Şiraz	Giyabiyen Meşhedli Sultan Ali
12	Mir Honi	Hattat-katip	Meşhed	Meşhedli Sultan Ali ve Seyyid Ahmed
13	Eflatun Şirvani	Hattat, divan katibi, şehnameci	Şirvan	Bilinmiyor
14	İyşi Çelebi	Hattat, divan katibi	Kazvin	Malik-i Deylemi
15	Molla Ali Sultan	Hattat, divan katibi	Bilinmiyor	Harezmi Abdurrahim Enisi
16	Mir Mustafa	Hattat, katip	Bilinmiyor	Molla Ali Sultan
17	Muhammed bin Melek Ahmed	Hattat, katip	Tebriz	Melek Ahmed (babası)
18	Mevlana Abdülvahid Tebrizi	Hattat-katip	Tebriz	Bilinmiyor
19	Mevlana Meşhedli Abdülvahid	Katip	Meşhed	Meşhedli Sultan Ali
20	Mevlana Yari Şirazi	Hattat müzehhib	Şiraz	Muhammed Handan
21	Hacı Muhammed	Hattat, katip	Tebriz	Şah Mahmud Nişaburi
22	Yusuf Tebrizi	Hattat-katip	Tebriz	Bilinmiyor
23	Mahfi Gilani (Geylani)	Hattat-katip, şair, tabip	Gilan	Bilinmiyor
24	Seyyid Lokman Urmevi	Hattat, şehnameci, katip	Urmiye	Bilinmiyor
25	Muzaffer Ali Şirvani	Hattat-katip	Şirvan	Bilinmiyor
26	Molla Alaattin Şirazi	Hattat-katip	Şiraz	Bilinmiyor
27	Muhammed Rıza Tebrizi	Katip	Tebriz	Molla Muhammed Hüseyin Tebrizi
28	Muhammed Musahip	Hattat, katip	Tebriz	Mir Ali Tebrizi
29	İmad Kazvini	Hattat, katip	Kazvin	Malik Deylemi, Babaşah İsfahani ve Molla Muhammed Hüseyin Tebrizi

Tablo: 16. yüzyıl Osmanlı saray ve devlet kurumlarındaki Azerbaycanlı hattat ve katiplerin genel durumu

Resim 1. Fethullah Arifî'nin en meşhur eseri Şahnâme-i Al-i Osman-î'nin V. cildi olan *Süleymannâme*'nin "Zahriye sayfasının" sol ve sağ varak nestalîk yazılı metni. Hattat Ali bin Emir Bey Şirvani'dir (Adıgüzel Toprak 2007: 34)

Resim 2. Fethullah Arifî'nin eseri olan *Futuhât-i Cemile*'nin ilk ve son sayfası. H. 964 yılında talik hatla yazılan bu eserin hattatı Ebu Turab el Hasani el Hüseyini Hubi-i Şirazi'dir (Davut Ebrahimi'nin yayınlanmamış yüksek lisans tezinden).

